

До 100-річчя
Національного академічного
українського драматичного театру ім. М. Заньковецької

Оксана ПАЛІЙ

ЛЕТ ІКАРА: ДО ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ ВЛАДИСЛАВА ЧВАЛІНСЬКОГО

Становлення української сценографії 20–30-х рр. ХХ ст. у всьому розмаїтті її шкіл, напрямків, по-статей, явищ – ще не до кінця вивчена тема з історії національного мистецтва. Зокрема, пропонується публікація – це спроба доповнити галерею вітчизняних театральних художників, вписавши ще одне ім'я, яке свого часу було несправедливо вилучено з історії української культури. Йдеться про театрального художника, Владислава Адамовича Чвалінського (1907–1938), чю життєву й творчу долю намагаємось реконструювати на підставі архівних документів, преси та мемуаристики. Забігаючи наперед, зазначимо, що суперечливих свідчень та нез'ясованих питань у цій темі наразі більше, аніж конкретних та доведених фактів. Проте у столітній сезон Театру ім. М. Заньковецької вважаємо за потрібне бодай у першому наближенні відкрити це, невідоме не лише заголові, а й самим заньківчанам, ім'я.

До сьогодні найбільш розлогу згадку про Владислава Чвалінського можемо зустріти у книжці Федора Нірода “Спогади художника, або Записки щасливої людини”[1]. Із спогадів Ф. Нірода довідуємося, як ще у студентські роки, за рекомендацією свого приятеля, на той час уже маляра Моріца Уманського, він став художником-макетником у Державному Польському театрі. Цей драматичний театр у 20–30-х рр. активно діяв у Києві. Однак, за кілька років Моріц Уманський відійшов від роботи із цим колективом. На думку Ф. Нірода, причина полягала в тому, що М. Уманського захопили інші проекти, зокрема співпраця із Олександром Довженком. Відтак, на місці головного художника його заступив маляр Федір Нірод, а згодом до команди долучився ще один польський митець, що народився в Росії, – Владислав Чвалінський.

Заньківчани. Перший праворуч – Владислав Чвалінський.
1930-ті рр.

*Владислав Чвалінський. Портрет Л. Самборської.
З архіву відділу кадрів Одеського художньо-театрального
училища імені Митрофана Грекова.*

Коли ж наприкінці 30-х рр. польський театр було розформовано, то Федорові Ніроду завдяки клопотанню іншого киянина, режисера Василя Харченка, вдалося 1934 року влаштуватися на роботу художником-постановником до Театру імені Марії Заньковецької. Заньківчани були стаціонарні у Запоріжжі, тож митцеві довелося також переїхати туди. Згодом Ф. Нірод запросив того ж таки В. Чвалінського до Запоріжжя, куди В. Чвалінський приїхав з дружиною італійкою (в першій редакції спогадів Нірода названа грекинею) Іолантою Чвалінською. Ще пізніше до гурту приєднався брат художника Юлій та його дружина Манюся. Через особисті перипетії, “товариство чотирьох” згодом розпалося. Із спогадів того ж таки Ф. Нірода стає відомо, що Іоланта походила з міста Єлисаветграда (нині – Кропивницький), однак мала італійський паспорт. Після розстрілу чоловіка її викликали в запорізьке управління НКВС і наказали впродовж доби залишити територію радянської держави. Новонароджена дитина повинна була залишитись у Запоріжжі, оскільки її батько мав радянське

громадянство. У відчаї жінка пригрозила, що повіситься на дверях запорізького НКВС, якщо дитину не відпустять разом із нею. Чи то погрози матері, чи то з інших причин, але Іоланті Чвалінській разом із хлопчиком вдалося виїхати в Італію, до Мілана (в іншій версії – Турина). Поневіряючись на чужині, молода мати з немовлям невдовзі померла.

Зауважимо, що у різних редакціях спогадів Ф. Нірода подробиці перебування І. Чвалінської із сином в Італії відрізняються: за однією із версій, жінка померла одразу по прибуттю до Італії, впадши мертвою просто на тротуар, а хлопчика підбрала подружня пара похилого віку. Вони й виховали сина І. та В. Чвалінських. В іншій редакції спогадів Ф. Нірода довідуємося, що Іоланта Чвалінська деякий час, прибувши до Італії, працювала вчителькою, однак захворіла на туберкульоз і швидко згасла. Хлопчика виховала подружня пара італійців, у яких мешкала молода мати. Так чи інакше, ці суперечливі згадки Федора Нірода стали усе ж першими оприлюдненими відомостями про сталінські репресії щодо заньківчанських митців. І саме ці мемуарні згадки слугували поштовхом до якомога повнішого вивчення творчої біографії Владислава Чвалінського та започаткування наукового дослідницького інтересу до теми “репресовані заньківчани” загалом.

Відтак, спираючись на друковані видання з історії Театру імені Марії Заньковецької, поточну тогочасну періодику, карну справу Владислава Чвалінського, що нині зберігається в головному галузевому архіві СБУ, а також матеріали з архіву відділу кадрів Одеського художньо-театрального училища ім. Митрофана Грекова, спробуємо підсумувати наявну інформацію, максимально реконструюючи творчу діяльність Владислава Чвалінського.

Отож, як довідуємося із автобіографії митця, яка зберігається в його особовій справі, він народився у м. Бялисток (Польща) 14 січня 1907 р. в родині лікаря [2]. Після народження сина родина переїхала до м. Чигирин. Очевидно, саме тому В. Чвалінський на питання про національність і громадянство зазначив: “Поляк, громадянин УРСР” [3]. Маємо вірити, очевидно, саме цьому документу, а не згадці Ф. Нірода про Росію як місце народження М. Чвалінського. Але на цьому розбіжності із відомостями, поданими Ф. Ніродом у спогадах, не завершуються. Так, наприклад, із автобіографії довідуємося, що вищу професійну освіту митець здобув в Одеському художньому інституті упродовж 1930–1934 рр. (*сьогодні цей навчальний заклад має назву Одеське художньо-театральне училище імені Митрофана Грекова – О. П.*) [4]. Про свою працю в Державному польському театрі у Києві Владислав Чвалінський в автобіографії не згадує зовсім. Так само і в книжці

сучасного польського дослідника П. Горбатовського, присвяченій цьому театральному колективі, нам не вдалося виявити жодної згадки про діяльність тут Владислава Чвалінського, навіть більше – не названо імені й Моріца Уманського [5].

При цьому варто зауважити, що справді, Моріц Уманський, так само як і окремі митці українського театру, мали досвід співпраці із польською сценою у Києві. Проте цією точкою перетину був зовсім не Державний польський театр, а Польська театральна студія на Печерську [6]. За матеріалами інформаційних заміток у тогочасній періодиці нам вдалося встановити, що крім Моріца Уманського, із цією Польською театральною студією на Печерську свого часу співпрацювали Любов Гаккебуш, Олександр Корольчук, Наталя Половко, Всеволод Фальський, Олександр Скибневський та Василь Харченко. Прикметно, що в пресі діяльність цієї польської студії найбільше висвітлював Дмитро Антонович. Проте, імені Владислава Чвалінського серед діячів згаданої студії ми також не виявили. На нашу думку, і Державний польський театр у Києві, і Польська театральна студія на Печерську – це окремі сюжети театального життя Києва, які ніяк не пов'язані із творчістю Владислава Чвалінського.

Додатковим підтвердженням цієї тези, на нашу думку, є той факт, що в архіві відділу кадрів Одеського художньо-театрального училища ім. М. Грекова вдалося виявити рисунок Ліни Самборської авторства Владислава Чвалінського [7]. Саме на початку 1930-х років відома одеська акторка та антрепренерка польського походження Ліна Самборська (сценічний псевдонім *Наталі Самборська – О. П.*) викладала у цьому навчальному закладі акторську майстерність та грим. Як свідчать оголошення в одеських часописах, зокрема “Театр. Клуб. Кіно”, ще на початку 30-х років. Л. Самборська поєднувала педагогічну діяльність із виступами на сцені. Зокрема, виступала і в Запоріжжі, а невдовзі, із стаціонаруванням в цьому місті українського театру, перейшла туди на постійну працю як асистент режисера та педагог заньківчанської студії [8].

Припускаємо, що саме Л. Самборська [9] рекомендувала В. Чвалінського керівництву Театру імені Марії Заньковецької. Адже із Одеси до Запоріжжя була скерована доволі велика кількість кравців, перукарів (наприклад, саме в Одесі здобув професійний вишкіл знаменитий зань-

ківчанський перукар *Всеволод Карлін – О. П.*), реквізиторів, костюмерів та інших фахівців “невидимих” для глядачів спеціальностей, але вкрай необхідних для налагодження нормальної роботи театрального колективу.

Як зазначено в обвинувальному акті [10], Владислав Адамович Чвалінський був художником-постановником Театру імені Марії Заньковецької. Першою постановою на сцені стали “Майстри часу” І. Кочерги (прем'єра – 16 листопада 1934 р.) [11]. Режисером-постановником цього спектаклю був Василь Харченко. Варто відзначити, що Василь Харченко та Владислав Чвалінський утворили доволі ефективний творчий тандем. У співпраці режисера та художника впродовж одного театрального сезону вийшли “Вагрова ніч” Л. Первوماйського та “Платон Кречет” О. Корнійчука [12]. Крім того, В. Чвалінський здійснив оформлення до такого відомого заньківчанського “довгожителю” як вистава “Дай серцю волю, заведе в неволю” М. Кропивницького, але вже у співпраці з іншим режисером – І. Богаченком [13]. Художник оформив простір цього спектаклю етнографічно точно, спираючись на впізнавані національні візуальні образи. Однак, задник навіть цього класичного спектаклю у виконанні В. Чвалінського – краєвид

Сцена з вистави “Майстри часу” І. Кочерги. Режисер – І. Богаченко, художник – В. Чвалінський. Державний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької, 1934 р.

І. Богаченко – Карфункель
у виставі “Майстри часу”

І. Кочерги.

Режисер – І. Богаченко,
художник – В. Чвалінський
Державний український
драматичний театр
ім. Марії Заньковецької,
1934 р.

Ціна 20 коп

Театр ім. 15-річчя В. Л. К. С. М.

Державний драматичний театр
імені Марії Заньковецької

Художній керівник театру
Заслуж. арт. респуб. Б. В. Романицьк

ПРОГРАМА

ПРЕМ'ЄРА.

І. КОЧЕРГА

„МАЙСТРИ ЧАСУ“

на 4 дії

Постава режисера театру Богаченка І.

Співареникер Олександр О.

Дієві особи:

Юрківчя	Коваленко В. П., Борщ
Аїда Заньковецька	Гевіко Ф. Г., Зауральська
Карфункель	Богаченко І. В., Денясенко В. Г.
Таратута	Заса арт республіки Романицький БВ
	Олесь О. І., Гуленко К. А.
Лундіншєв	Овдєнко І. Р.
Софья Петровна	Боур Ю. М., Цимбал Т. І.
Черевка	Рыбалка П. П.
Одд-дружина Черевка	Олесь Г. Я., Ножкіна О.
Полковник	Тереженко М. О.
Поручик	Шаловалов С. А.
Правпорядник	Біловодський М. І.
Офіцер	Крейтор Я. А.
Юлієв	Шафаренко П.
Комісар	Шафаренко П., Тар'яник П. П.
Секретар парт. осередку	Федькович Ф. Н.
Командир парт. загону	Голота П.
Нач. станції	Горошнієвський М. С.
Усачика	Лешко, Кушніренко А. Ф.
Курця	Крейтор Я. А., Богданов І. І.
Носальчик	Бондаренко І. В.
Офіціант	Киряленко
Трамбон	Губенко К. М., Тар'яник П. П.
Корнет	Турчаненко
Нічочка	Юнг Ф., Сімакова А.
Жандарм	Чумаченко
1 мішка	Шаловалова Н.
2	Кушніренко А. Ф., Каїменко С. А.
3	Соболева Т. І.
4	Сімакова А.
1 вишійшєт	Киряленко
2	Чумаченко
3	Біловодський
4	Турчаненко
1 пасажирка	Каїменко С. А.
2	Степаненко
1 пасажир	Богданов
2	Біловодський Н. І.
Агент ДПУ	Шафаренко П.

Партизани, робітники, білогвард. салдати, службовці,
робітниця.

Оформлення художника театру Чвалінського
Музичне оформлення композитора Радченко О. М.
Виставу веде Біловодський М. І.
Освітлення-Шохор М.
Перунар-Бабенко В. І.

Після 3-го дзвінка вхід до залу заборонено

Початок о 7^{1/2} год. вечора

українського села, як і декорації в цілому – виявляє ретельний мистецький добір виражальних засобів, близький до лаконізму. Митець не зловживав традиційними у таких випадках побутовими “тинками, соняшниками та глечиками”.

Можемо припускати, що Владислав Чвалінський за короткий час зарекомендував себе як перспективний художник, котрий міг вирішувати сценічний простір як у спектаклях за творами класичної, так і сучасної драматургії.

На жаль, ця висхідна лінія творчого росту митця була трагічно обірвана постановою керівника Запорізького міського відділення НКВС “тов.” Марченка від 27 вересня 1937 р. та орденом №1073. В цьому ордері зазначено, що у м. Запоріжжі за адресою вул. Лібнехта 80, кв. 11, наказано здійснити обшук та ареш-

Програмка та сцена з вистави “Майстри часу” І. Кочерги.
Режисер – І. Богаченко, художник – В. Чвалінський.
Державний український драматичний театр
ім. Марії Заньковецької, 1934 р.

тувати громадянина Чвалінського Владислава Адамовича [14].

Відтак з осені 1937 р. митець потрапляє у жорна репресивної радянської машини: почались допити в Запорізькому НКВС. Свідчення були однотайними: Владислав Адамович Чвалінський “вів активну контрреволюційну діяльність на користь буржуазної Польщі”. Відтак, в обвинувальному акті вказано, що у Запорізьке міське відділення НКВС надійшла інформація, що Владислав Адамович Чвалінський вороже налаштований до радянської влади, активно провадить контрреволюційну націоналістичну агітацію, вихваляючи фашистську Польщу, дискредитуючи радянську владу. Саме на підставі цих відомостей В. Чвалінський був арештований. І, як повідомляється в обвинувальному акті, всі ці відомості підтверджені [15]. Проте художник не зламався в цих нелюдських умовах і не визнав своєї “провини” [16].

Так зване “слідство” тривало кілька місяців: з вересня по грудень 1937 р. Підсумкове рішення остаточне: Чвалінський В. А. обвинувачувався за ст. 54-10, Ч.2 КК. УСССР за контрреволюційну націоналістичну діяльність, відтак рішенням НКВС СРСР і прокурора СРСР від 20.12.1937 засуджений до розстрілу. Рішення було виконано 3 січня 1938 р. [17]. Де це сталося? Найімовірніше, в тому ж Запоріжжі, де й тривало “судочинство”.

Трагічні сторінки життєпису родини Чвалінських на цьому не закінчуються. Як довідуємося з протоколу обшуку, В. Чвалінський мешкав разом із своєю дружиною Іолантою Маріані [18]. Тобто, інформація про те, що дружина була іноземкою, має своє підтвердження. Однак, точних вказівок щодо її національності, на жаль, у документі нема. Спростувати чи підтвердити легенду про її депортацію в Італію, нам також не вдалося. Архів Червоного Хреста в Одесі, який, власне, і здійснював таке переміщення осіб в радянський період і мав відповідну документальну інформацію, ще 2013 р. був переданий на постійне зберігання із Державного архіву Одеської області до Військово-історичного архіву Російської Федерації.

А от щодо інформації, поданої у спогадах Ф. Ніродом про те, що буцімто батьки Іоланти Чвалінської родом із Кіровограда, варто зробити таку заувагу [19]. В “анкеті арештанта” сам В. Чвалінський, зазначаючи склад сім’ї, вказав, що його батько, Адам Ан-

Сцена з вистави “Дай серцю волю, заведе в неволю” М. Кропивницького. Режисер – І. Богаченко, художник – В. Чвалінський. Державний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької, 1937 р.

зельмович Чвалінський, лікар, працював у місцевій поліклініці, а мати, Антоніна Юліянівна Чвалінська, живе при батькові, тобто домогосподарка. Станом на 1937 р. вони мешкали у Кіровограді за адресою – Чигиринська, 24 [20]. Тому, можливо, Ф. Нірод просто забув чи випадково переплутав місця проживання батьків Владислава Чвалінського та батьків Іоланти Чвалінської-Маріані? На таку можливість вказує і той факт, що мати В. Чвалінського – Антоніна Юліянівна, вже після Другої світової війни, у часи “хрущовської відлиги”, намагалася домогтися реабілітації свого сина. Її листи, звернення до “компетентних органів”, датовані 1950–1960-ми роками, надіслані з того ж таки Кіровограда, тільки замість Чигиринської, 24, подано адресу – вул. Двадцятиріччя радянської міліції, 10 [21].

Найтрагічніше в цій історії те, що мати художника, прохаючи про реабілітацію сина, навіть не підозрювала, що фактично по двох місяцях після арешту його було розстріляно. Як впливає із листування Антоніни Чвалінської, вона вважала, що син загинув у таборач, не маючи змоги подати про себе звістку рідним!

У результаті численних листів була здійснена так звана прокурорська перевірка, і – ... матері відмовили у реабілітації сина. Владислава Чвалінського,

художника Театру імені Марії Заньковецької було реабілітовано посмертно лише 1989 року.

Справа Владислава Адамовича Чвалінського – це лише перша спроба відкрити кривавий, моторошний айсберг репресованих митців радянської доби, аби назавжди повернути їхні імена в історію нашої культури. Адже навіть у третьому тисячолітті ми ще досі не досягнули до кінця масштабів і глибини трагедії “розстріляного Відродження”, театрального в тому числі.

1. Нірод Ф. Спогади художника, або Записки щасливої людини / Федір Нірод / упоряд. Н. Михайлової та В. Томазова. – К.: Либідь, 2004. – 177 с.

2. Анкета арештованого – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.5.

3. Там само.

4. Одеське художньо-театральне училище імені Митрофана Грекова з 1930 по 1934 рр., тобто на час навчання Владислава Чвалінського, мало статус інституту; докладніше про це можна довідатися за посиланням – режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

5. Horbatowski P. W szponach polityki. Polskie życie teatralne w Kijowie 1919–1938 / Piotr Horbatovski. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 1999. – 255s.

6. Неллі В. Мориц Уманський / Влад Неллі. – К.: Мистецтво. – С.35.

7. Портрет Ліни Самборської авторства Владислава Чвалінського – архів відділу кадрів Одеського художньо-театрального училища імені Митрофана Грекова.

8. Спогади Оксани Василівни Харченко / Інтерв'ю від 23 червня 2014 р. – Архів автора.

9. Ліна Самборська, сценічне ім'я – Наталі Самборська. Акторка, режисерка, антрепренерка та педагог польського походження. Професійний акторський вишкіл пройшла у Харкові. Впродовж 10–20-х рр. була акторкою та мистецьким керівником театральних антреприз в Одесі. Від 1932 року почала працювати в Театрі імені Марії Заньковецької у Запоріжжі. Однак, вже 1936 року вона працювала в Омському драматичному театрі як режисер та керівник місцевої театральної студії. Саме колишня заньківчанка Л. Самборська була одним із перших педагогів з акторської майстерності Михайла Ульянова, а згодом скерувала його до вахтангівців.

Як відомо, театр ім. Вахтангова під час Другої світової війни перебував в евакуації саме в Омську. Тоді ж, упродовж квітня 1942 р. в Омську відбулися своєрідні “гастроли” і заньківчан, які на той час перебували в

Тобольську. Вахтангівці разом з заньківчанами здійснювали спільні акції, які допомагали збирати кошти на фронт. Очевидно, постать польки Ліни Самборської у становленні системних творчих контактів між заньківчанами та вахтангівцями відіграла ключову роль.

10. Обвинувальний акт громадянина Чвалінського Владислава Адамовича. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217) – Арк.23.

11. Макет вистави “Майстри часу” І. Кочерги у виконанні В. Чвалінського, нині зберігається у фондах Музею театрального, музичного і кіномистецтва України у Києві. Цей макет, як і інші матеріали свого часу, передала на зберігання прийомна донька Василя Івановича Харченка – Оксана Василівна Харченко.

12. Кулик О. Львівський театр імені М. К. Заньковецької / Олексій Кулик. – К.: Мистецтво, 1989. – С.146.

13. Там само – С.147.

14. Ордер на арешт № 1073. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.3.

15. Обвинувальний акт громадянина Чвалінського Владислава Адамовича. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.23.

16. Протокол допиту обвинуваченого Чвалінського Владислава Адамовича. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.10.

17. Підсумкове рішення за матеріалами карної справи № 16109 щодо Чвалінського Владислава Адамовича. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.43.

18. Протокол обшуку. Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.4.

19. Нірод Ф. Спогади художника, або Записки щасливої людини / Федір Нірод / упоряд. Н. Михайлової та В. Томазова. – К.: Либідь, 2004. – С.48.

20. Анкета арештованого Чвалінського Владислава Адамовича. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217). – Арк.5-6.

21. Звернення Чвалінської А. Ю. від 9 травня 1956 р. – Особова справа Чвалінського Владислава Адамовича. – Головний галузевий архів Служби Безпеки України. – Інв. № 37007 (П-18217) – Арк.26.